

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Turizm Destinasyonu Olarak Cuma Selamlığı

The Friday Parade as a Tourism Destination in the Last Period of the Ottoman State

(Sorumlu Yazar) Gürsoy ŞAHİN*

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Ahmet Necdet Sezer Kampüsü Eğitim Binası:2, 03200, Merkez/Afyonkarahisar.
ORCID: 0000-0002-7817-2043
E-posta: gsahin@aku.edu.tr

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 9 Mayıs 2025
Birinci düzeltme: 18 Haziran 2025
Kabul: 11 Eylül 2025

Anahtar sözcükler: Cuma Selamlığı,
Padişah, İstanbul, Turist, Osmanlı
Devleti.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 9 Mayıs 2025
Resubmitted: 18 June 2025
Accepted: 11 September 2025

Key words: Friday Parade, Sultan,
İstanbul, Tourist, Ottoman State.

ÖZ

Osmanlı ülkesinde modern anlamda turizm faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladı. İstanbul'a ilk organize turist kafilesi 1863'te düzenlenen Sergi-i Umûmî-i Osmânî vesilesiyle geldi. Bu tarihten itibaren inanç, kültür ve arkeoloji turizmi kapsamında ülkenin çeşitli bölgelerine organize grup turları düzenlenmeye başlandı. Başkent İstanbul, Avrupalı turistlerin ilgisini çeken destinasyonların başında gelmekteydi. Özellikle tarihi yarımada en popüler bölgeydi. Bununla birlikte padişahın bizzat kendisini kısa bir süreliğine de olsa yakından görme imkanı sağlayan cuma selamlığı, ecnebler için son derece ilgi çekici bir tören idi. Padişahın fiziksel özelliklerini ve camiye geliş-gidişini merak eden turistlerin bu töreni izleyebilmeleri için cuma günü şehirde bulunmaları ve elçilikleri tarafından sarayın onayına sunulmaları gerekliydi. Katılımcı sayısı sınırlı olduğu için bu merasime katılabilmek önemli bir ayrıcalık olarak kabul edilmekteydi. Çalışmanın amacı Osmanlı arşiv belgeleri ve seyahatnameler ışığında turistlerin cuma selamlığını izlemek amacıyla yürütülen izin süreçlerini, yaşanan sorunları ve törenle ilgili izlenimlerini irdelemektir.

ABSTRACT

Tourism activities in the modern sense in the Ottoman country began starting from the second half of the 19th century. The first organised tourist group came to İstanbul on the occasion of Ottoman General Exposition [Sergi-i Umûmî-i Osmânî] held in 1863. From this date, within the scope of faith, culture, and archaeology tourism, organised group tours to different regions of the country started to be held. The capital city, İstanbul was at the forefront of the destinations attracting European tourists' attention. Especially the historical peninsula was the most popular region. Additionally, the Friday Parade which provided the opportunity to see the Sultan himself up close, even if only for a short time, was an extremely interesting ceremony for foreigners. The tourists interested in the physical characteristics of Sultan and his coming and going to the mosque had to be in the city on Friday and presented to the palace for approval by their embassies in order to watch this ceremony. Since the number of participants was limited, attending this ceremony was considered a significant privilege. The purpose of this study was to examine the permission processes conducted due to tourists' watching the ceremony, the problems experienced, and their impressions about the ceremony in the light of Ottoman archive documents and travel books.

Makalenin kaynak gösterme şekli:

Şahin, G. (2025). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Turizm Destinasyonu Olarak Cuma Selamlığı, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 37 (1): 105 - 114. <https://doi.org/10.17123/atad.1696344>

GİRİŞ

Kadim kültürlerle ev sahipliği yapan Osmanlı coğrafyası, 19. yüzyılın ikinci yarısında turizm açısından bir cazibe merkezi haline geldi. Ülkeyi turistik amaçlarla ziyaret eden gezginlerin varlığı bilinmekle birlikte İstanbul'a ilk organi-

ze turist kafilesi 1863'te açılan Sergi-i Umûmî-i Osmânî'yi ziyaret etmek amacıyla geldi (Forlar Yazıcı 2022). Ardından inanç, kültür ve arkeoloji turizmi kapsamında ülkenin çeşitli bölgelerine organize grup turları düzenlenmeye başlandı (Gülyüz 2021; Altıntaş ve Kurnaz Şahin 2007). Böylece ülke toprakları kısa sürede Avrupalıların

yoğun ilgi gösterdiği bir turizm destinasyonu haline dönüştü.

Osmanlı Devleti, Batılı devletlerle yaptığı anlaşmalarla Osmanlı ülkesindeki yabancılara yönelik bazı düzenlemeler yapmış, seyahatler de bu düzenlemeler çerçevesinde gerçekleşmişti (Kütükoğlu 1974). Bu kapsamda gezginlerin veya turistlerin ülke içerisinde rahat ve güvenli bir şekilde seyahat etmeleri için yanlarında bulundurması gereken bazı evraklar vardı. Öncelikle Bâbiâli'den yol emri yahut tezkere almak gerekiyordu. Bu tezkere alınca, görevli kişilere gösterilerek rahatça seyahat edilebilmekteydi. Bu tür uygulamalar 17. yüzyılın ortalarından beri yürürlükteydi. Osmanlı tebaasından olup yurt dışına gidecek kişilerin de pasaport alması gerekmekteydi (Ahmed Lütfi Efendi 1999).

Seyahat izin talepleri dönemin ulaşım şartları ve fikrî yapısıyla ilişkili olarak 18. ve 19. yüzyılda daha da arttı (Sezer 2003; Arslan 1992). Bir yabancı anılan yüzyıllarda Osmanlı ülkesinde seyahat edebilmek için İstanbul'daki elçilikleri aracılığıyla başvuru yapar, seyahat edecek kişinin adı, amacı, nereye gideceği, yanındakiler ve izin isteğini içeren bir dilekçe yazılırdı. Bu dilekçeye istinaden seyahat izninin verilir verilmeyeceğine dair bir inceleme yapılır, uygun görülürse buyrulduzu alınarak bir yol izni çıkarılırdı. Herhangi bir izin isteğiyle karşılaşıldığı durumlarda o ülke ile bir ahidname olup olmadığına ve hangi hakların verildiğine bakılarak seyahat izninin verilmesi uygun bulunursa buna göre emir çıkarılırdı (Sezer 2003).

Osmanlı yöneticilerinden alınan seyahat izinleri dışında gezginlerin yanlarında bazı tavsiye ve kredi mektupları da bulunmaktaydı. Gezginler bu tür mektupları, büyükelçiliklerden destek sağlamak ve gittikleri yerlerdeki konsolosların ve tüccarların yanlarında kalabilmek amacıyla almakta idi (Sezer 2003; Wittman 1803; Davis 1879; Spry 1895).

Osmanlı topraklarına organize turizm faaliyetlerinin başlamasından bir süre sonra 14 Şubat 1867'de "Men'i- Mürûr Nizamnamesi" çıkarıldı. Böylece yabancıların, Osmanlı sınırları içinde pasaportlarının yanında ayrıca mürûr tezkeresi alması zorunlu tutuldu. Pasaport işlemlerinin nasıl

yapılacağı ayrıntılı olarak kaydedilirken mürûr tezkeresinin bir yıl için geçerli olacağı, on beş yaşından küçük çocuklarla eş için ayrı tezkere istenmeyeceği, pasaportsuz veya başkasının pasaportu, sahte ad ve benzeri yasal olmayan belgelerle seyahat eden kişilere yapılacak işlemler ve verilecek cezalar da ayrıntılarıyla belirtilirdi (Çadırcı 1993; Çadırcı 1991). Bu konuda pek çok belge bulunmakta olup Osmanlı ülkesine seyahat etmek için mürûr tezkeresi almayan yabancıların geçişine izin verilmemesi usulüne dikkat edilmesi gerektiği de ifade edilmekteydi (BOA, İ.HUS., 36/89, 001).

Turistlerin pasaport ve gümrük kontrolleri Dahiliye Nezareti tarafından gerçekleştirildikten sonra, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine ülke içinde seyahat etmelerinde herhangi bir sakınca görülmediğine dair bilgilendirme yapılmaktaydı. Turistlerin seyahat etmesi, tarihi yerlerde araştırma ve inceleme yapabilmesi için gerekli işlemler Maarif Nezaretince koordine edilmekteydi. Ülkeye gelen turistler, Müze-i Hümayun'a bildirilmekte, müze idaresi de turistlerin gidecekleri yerleri, ilgili müze müdürlükleriyle güvenlik birimlerine haber vermekteydi. Bu şekilde turistler, Osmanlı ülkesinde hem rahat ve kolay hem de emniyetli şekilde seyahat etmekteydi (Yüksel 2012).

İLGİLİ LİTERATÜR

Rehberlerin gezi programında yer alan cuma selamlığı esasen 16. yüzyılın ortalarından II. Meşrutiyet'e kadar padişahların cuma namazına gittiklerinde gerçekleştirilen bir tören idi. Osmanlı tarihi ile ilgili literatürde bu tören İstanbul'da yaşayan halkın padişaha doğrudan ulaşarak dilekçe sunmasını mümkün kılan bir merasim olarak değerlendirilmekteydi. Esasen cuma selamlığı yanında padişahın ava çıkması, sefere gitmesi yahut gelmesi, 19. yüzyılda yapılan memleket gezileri de sultana ulaşmak veya dilekçe vermek için kaçırılmaz fırsatlar sunmaktaydı (İnalçık 1988; İpşirli 1991; Tozduman Terzi 2013; Beydilli 2014).

Selamlık töreni sırasında halkla doğrudan temas kuran padişaha arzuhal takdim edenlere hediyeler dağıtılır ve kime ne kadar hediye ve-

rildiğine dair bir defter hazırlanırdı (Tozduman Terzi 2013). Böylelikle sultana dilekçe sunulması teşvik edilmekteydi (Özbek 2004; Güngör 2021). Cuma selamlığı sadece halkın dilekçe sunması için değil bazı devlet adamlarının ve elçilerin padişahı görmesi için de bir fırsat oluyordu. Zamanla Osmanlı padişahları cuma selamlıklarını halk-devlet diyalogunun tesisi için araçsallaştırdı (Doğan 2021). Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde Avrupa örneklerinden de esinlenen cuma selamlığı, yeni bir törensel anlam kazandı (Deringil 2002; İpşirli 1993; Doğan 2021; Tozduman Terzi 2013; Beydilli 2014; Karateke 2004).

YÖNTEM

Araştırmada tarih biliminin metodolojisi çerçevesinde, arşiv belgeleri ve seyahatnameler ışığında Osmanlı sultanlarının ve cuma selamlığının turizm destinasyonu olarak değeri, cuma selamlığını izlemek amacıyla yürütülen izin süreçleri ve törenle ilgili izlenimleri ortaya konulmaya çalışıldı.

ANALİZ VE BULGULAR

İstanbul'u Görmek

Turistlerin Osmanlı ülkesinde en çok görmek istedikleri destinasyonların başında başkent İstanbul gelmekteydi. Genel olarak şehir "çok bakımlı, hoş ve pitoresk" yani resmedilmeye elverişli olarak nitelendirilmekteydi (Schiffer 1982; Başkan 1997). Gerek 19. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelen gezginler gerekse yüzyılın sonunda gelen turistler, şehri belirli bir program çerçevesinde gezmekteydi. Bu konuda gezi rehberi niteliğinde eserler yayımlanmakta ve turistlere yol gösterilmekteydi. Örneğin John Murray tarafından 1900'de yayımlanan gezi rehberinde İstanbul'u görmek için üç veya altı günlük iki ayrı program önerilmekteydi. Fakat İstanbul'u tamamen gezmenin iki ya da üç hafta süreceği de kaydedilmekteydi (Handbook 1900-1907).

İstanbul'daki otellerin genellikle Beyoğlu ve çevresinde olmasından dolayı seyahat rehberlerinde gezinin ilk günü İstanbul'un tarihi yarımadasına ayrılmıştı. Gezi ilk olarak Galata Kulesi ile başlatılmaktaydı. Sonrasında görülmesi gere-

ken yerler "Müze-i Hümayûn, Aya İrini, Yerebatan Sarnıcı, II. Mahmud Türbesi, Hipodrom, Konstantin Sütunu, Sultan Ahmed Cami, Yeniçeri Müzesi, Küçük Ayasofya ve Ermeni Patrikliği" şeklinde sıralanmaktaydı (Forlar Yazıcı 2022).

İkinci günün programında Kapalıçarşı, Boğaziçi ve Robert Koleji yer almaktaydı. Üçüncü gün Yedikule'den başlayıp Eyüp'te bitecek bir tur planlanmıştı. Dördüncü gün Üsküdar başta olmak üzere İstanbul'un Anadolu kıyıları gezilmeli idi. Rehberlere göre beşinci gün yani cuma günü Sultanın cuma selamlığı izlenip ardından Galata Mevlevihanesi, Pera mezarlığı ve Kağıthane görülmeliydi. Altıncı ve son gün ise Fatih'te bulunan Amerikan İncil Evi, Beyazıt Kulesi ve Beyazıt Camisi, Fatih ve Süleymaniye Camileri, Markianos Sütunu, Aspar Sarnıcı, Fener ve Zeyrek Kilisesi ziyaret edilmeli ardından Unkapanı Köprüsü kullanılmalı idi (Handbook 1900-1907; Forlar Yazıcı 2022).

Sultanı Görmek

Osmanlı ülkesine gelen gezginler İstanbul yanında, Türk sultanlarının fiziksel özelliklerini merak etmişler ve padişahları "Doğululara mahsus muhteşem kıyafetleri içinde ve son derece süslü bir oda içinde" görebileceklerini düşünmüşlerdi. Kimi gezginler hayallerindeki bu manzara ile karşılaşırken kimileri ise hayal kırıklığı yaşamışlardı (Şahin 2020). Osmanlı padişahlarının fiziksel özelliklerini merak eden turistler için özellikle cuma selamlığı kaçırılmaz bir fırsat sunmaktaydı. Padişahın cuma namazını kılmak için saraydan çıkıp camiye gitmesi yani "görünür olması" bu ilgi ve merakın sebebi idi (Şahin 2017). İstanbul'a gelen gezginler bu töreni görmek için adeta fırsat kollamakta ve gerekli izinleri elçilikleri vasıtasıyla almak için girişimde bulunmaktaydı.

Cuma selamlığına katılmaktaki amaç caminin dışında gerçekleşen "Şark memleketlerine has" töreni izlemektir. Turistlerin, cuma selamlığını izleyebilmeleri için elçilikleri tarafından sarayın onayına sunulmaları ve cuma günü şehirde olmaları gerekmektedir (Forlar Yazıcı 2022). Katılımcı sayısı sınırlı olduğu ve belirli bir onay süreci gerektiği için, kısa bir süre de olsa padişahı yakından

görmek ve töreni izlemek önemli bir ayrıcalık haline gelmekteydi (Çelik 2019).

Gezginlerin padişahı ve cuma selamlığını görmek konusunda her dönem istekli oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin 18. yüzyılın başlarında Türkiye'de bulunan İngiliz din adamı Edmund Chishull eserinde, padişahın saraydan cuma selamlığına gitmesini anlatmaktadır. Padişahın görkemli ve kalabalık maiyeti ile ilerlediğini bildiren Chishull "*İmparator Mehmed'in oğlu, kara ve denizlerin güçlü sultanı, sultan oğlu sultan, Sultan Mustafa Hanın*" geniş omuzlu, kısa boylu, şişman, yavan sarı tombul yüzlü, dar alınlı ve yassı burunlu olduğunu kaydetmektedir. Keza çenesinin dikkat çekecek kadar uzun ve tombul olduğunu ifade etmektedir (Chishull 1993).

Cuma selamlığından ziyade bir Türk padişahını gördüğü için kendisini şanslı sayan bir diğer isim İngiliz askeri hekim William Wittman idi. 1799'da İstanbul'a geldiğinde Osmanlı Sultanı III. Selim'i gören Wittman (1803), onun nazik, lütufkâr ve çelebi karaktere sahip olduğunu bildirdikten sonra fiziksel özelliklerinin orantılı olduğunu kaydetmektedir.

1814 yılında İstanbul ve Çanakkale'ye seyahat eden ve Sultan II. Mahmud'u cuma selamlığında gören Edward Raczynski (1980) ise sultanın fiziksel özelliklerini anlatırken onun orta boylu, dolgun yüzlü, keskin bakışlı, sert huylu olduğunu ifade etmektedir. Sultan II. Mahmud'un selamlık merasimini de anlatan Raczynski, kayıklar kıyıya yaklaşınca saray erkânından bir kısmının rıhtıma çıkarak nizami yerini aldığını bildirir. Verilen bir işaret üzerine padişahın camiye hareket ettiğini, alayın başında ipek elbiseli, bellerine eğri kılıç sokulu bir kıta haseki askerinin yürüdüğünü, bu askerleri miğferli peyk ve solakların takip ettiğini anlatır. Bu sırada padişahın ileriye doğru çıktığını, üzerinde siyah tilki tüyü ile süslenmiş yeşil bir kürk bulunduğunu, sarıgın yarım milyon değerinde kıymetli taşlarla ve cennet kuşu tüyleriyle süslenmiş olduğunu, kuşağının arasında ise sapı değerli elmaslarla işlenmiş bir hançerin sokulu olduğunu belirtir (Raczynski 1980).

İngiliz gezgin R. R. Madden (1829), Sultan II. Mahmud'u cirat oyunu sırasında görmüştür. Gezginine göre sultan, kırk dört yaşlarında, soy-

lu, görkemli, uzun siyah sakallarıyla ciddi görünümü, siyah gözlü ve gülümsemeyen bir kişiydi. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesinde bulunan Sir Adolphus Slade (1945) ise Sultan II. Mahmud'u sırtında mavi askerî bir setre, harmanî, ayaklarında Wellington tarzı çizme ve çelik mahmuzları ile gördüğünde fesindeki pırlantalı çelenkten başka bir süs bulunmadığını bildirerek sultanın sade giyinişine şaşırmıştır.

İngiliz arkeolog ve gezgin Charles Fellows (1852), 1840'da Sultan Abdülmecid'i gördüğünde onun gösterişli kıyafetler ve düz mavi frak giydiğini, özel günlerde kendisinin daha gösterişli kıyafetler tercih ettiğini, sarık sarmayıp kırmızı fes taktığını aktarmaktadır. Anlaşılacağı üzere padişahların bizzat kendisi de yabancılar açısından ilgi çekici bir figür idi.

Cuma Selamlığı İçin İzin Talepleri

19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'u, Sultan II. Abdülhamid'i ve cuma selamlığını görmek amacıyla izin taleplerinin arttığı anlaşılmaktadır. Elçiliklerinin başvurusu sonucu selamlık resmine kabul edilen turistler, Batı dünyasında hakkında yoğun tartışmalar yaşanan ve dönemin en önemli siyasi figürlerinden birisi olan Sultan II. Abdülhamid'i yakından görme fırsatına sahip oluyorlardı (Çelik 2023).

Padişahı ve selamlık törenini görmek üzere çeşitli milletlerden turistlerin izin talepleri söz konusu olmaktadır. Bu anlamda İstanbul'daki Alman elçiliğince kaleme alınan yazıda, ramazan ayının dördüncü gününe denk gelen 26 Mayıs 1887 cuma günü, selamlık merasimini izlemek amacıyla eşleri ile Bükreş'ten gelen ve çoğunluğunu tüccarların ve Alman tebaasından turistlerin oluşturduğu "*muteber ve terbiyeli*" bir grup için izin talep edilmekteydi. Yaklaşık 80 kişilik turist grubu bir hafta kaldıktan sonra İstanbul'dan ayrılacaktı (BOA, Y.PRK, EŞA, 6/71, 001; Çelik 2019).

İzin talepleri peyderpey devam etmekteydi. 6 Ekim 1898'de İstanbul'a gelen 66 İngiliz gezgin, padişahı ve cuma selamlığını görmek için izin istediler (BOA, Y.PRK.TŞF., 5/61, 001). 7 Nisan 1890 tarihinde ise 280 Amerikalı, İngiliz ve Macar turist cuma selamlığı törenine katıldı (Çelik

2019). Sonraki yıllarda da turistlerin selamlık merasimine ilgi gösterdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin 28 Haziran 1900 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere 110 kadar gezgin selamlık merasimini görebilmek amacıyla İstanbul'a geldi (BOA, Y.PRK. ZB., 25/91, 001).

İzin talepleri yoğun şekilde devam etmekle birlikte her başvuru kabul edilmiyordu. Bu anlamda cuma selamlığına izin almak diplomatik bir güç gösterisi haline gelebilmekteydi. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri sefiri, 9 Mayıs 1901'de İstanbul'da bulunan seyyahların 1901 yılı Mayıs ayının üçüncü cumasına denk gelen cuma selamlığına katılmaları için izin verilmesi talebinde bulundu. Teşrifât-ı Umûmiye Nezareti, yazılan tezkireye cevaben sefaret baştercümanına seyyahların sed üzerine alınamayacağı gerekçeyle kendilerine kabul varakası verilemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine ABD sefaretini, bu kararın kendilerini zor durumda bırakacağını, ABD'li seyyahların saygılarını padişaha sunmaktan mahrum kalacaklarını, oysa daha bir hafta önce farklı milletlerden seyyahlara izin verildiğini ve sed üzerine davet edildiklerini ifade etti. Yazı ABD'lilerin diğer milletlerden aşağı bir durumda bırakılmayacaklarının ümit edildiği ifadeleriyle sonlandı.

Bu tezkireye karşılık Yıldız Sarayı Teşrifât-ı Umûmiye Dairesinin 20 Mayıs 1901 tarihinde yazdığı cevabı yazıda bahsedilen cuma günü selamlık merasimini görmek üzere Kudüs'ten gelip Selanik'e giden Alman seyyahların ellerinde Alman büyükelçi Adolf Hermann Freiherr Marschall von Bieberstein tarafından daha önceden alınmış izin kartları bulunduğu için izin verildiği ifade edildi. Netice itibarıyla Teşrifât-ı Umûmiye Dairesi, ABD sefaretinin isteğinin kabul edilemeyeceğini üzüntüyle bildirildi (BOA, Y.PRK. EŞA., 38/24, 001). Bu durum esasen ABD'nin diplomatik temsil düzeyine ve Osmanlı ile olan siyasi ilişkilerine yönelik bir tavır olarak da değerlendirilebilir.

Talepler sonraki zamanlarda da devam etti. Örneğin 1903 yılı Macar bağımsızlık hareketinin öncülerinden II. Ferenc Rakoczi'nin doğumunun 200. yılı idi. Bu nedenle prensin mezarını ziyaret ederek anma programı düzenlemek ama-

cıyla aralarında bilim ve siyaset adamlarının da bulunduğu bir Macar heyeti, 25 Ekim 1903 günü Köstence yoluyla İstanbul'a geleceklerdi. Peşte Başşehbenderliğinden İstanbul'a gönderilen telgrafa göre bu kişiler şehirde beş gün kalacaklardı. Prens Galata'daki mezarında yapılacak anma töreninden sonra İstanbul'daki sarayları ziyaret edecekler ve cuma selamlığına katılacaklardı. Daha sonra İzmit ve Tekfurdağı'na giderek Rakoczi'nin arkadaşlarının mezarlarını ziyaret edeceklerdi. Yazıda Rüsumat ve Zabtiye Nezaretlerinin mümkün mertebe kolaylık göstermesi istendi (BOA, BEO, 2190/164177, 001, 002; Çelik 2019).

Paket turların organizesi daha planlı ilerlemekteydi. Bu anlamda Augusta Victoria Vapurunu ile 20. yüzyılın başlarında Beyrut, Yafa ve ardından İstanbul'u da kapsayan bir paket tur organize edilmekteydi. Bu anlamda 12 Mart 1901 tarihinde 330 civarında Amerikalı ve Alman turistlerin seyahat ettiği Augusta Victoria Vapurunu İstanbul'a ulaştı. Seyyahlara padişahın müsaadesiyle Hazîne-i Hümayun, Topkapı, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları ve Porselen Fabrika-i Hümayûnunu ziyaretine izin verildi (BOA, TS.MA.e. 375/25). Keza cuma günü selamlık resmine katıldılar (BOA, Y.MTV., 173/154). Dönüşte de Pire, Palermo, Napoli ve Cenova limanlarına uğrayacaklardı (Çelik, 2020).

Konuyla ilgili 9 Nisan 1905 tarihli diğer bir belge de Peşte Seyahat Dairesinden, Peşte Başşehbenderliğine gönderilmişti. Yazıda "*şayan-ı itimad*" oldukları bildirilen 120 Macar turistlerin İstanbul'a geleceği ve selamlık resminde hazır bulunmalarına izin verilmesi sefaretçe talep edildi (BOA, İ.HUS, 128/14). Sadrazam imzalı cevabı yazıda adı geçen 120 Macar seyyahın selamlık resminde bulunmalarına izin verildiği bildirildi (BOA, HR.TH., 317/68; BOA, BEO, 2547/191023). Bunların yanında Almanya, Norveç ve İsveç elçiliklerinin de cuma selamlığı törenini izlemek için izin talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Çelik 2019).

Gezginler arasında padişahı ve saraylarını görebilenlerin kendini şanslı saydıkları hatta kimi zaman araçlar bularak buraları görmek istedikleri anlaşılmaktadır. Mesela Eski Düyûn-ı Umu-

miye Reisi İngiliz Vincent Caillard'ın eşi ile dostlarından Sir Charles ve Lady Dilke, İstanbul'da sarayları ziyaret etmelerine ve padişahın huzuruna kabullerine aracılık ettiğinden dolayı Agop Paşa'ya teşekkür mektubu gönderdi (BOA, Y.EE., 108/29).

Cuma Selamlığını Görmek

Cuma selamlığı Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren merasim halini alan köklü bir gelenektir. Padişahlar 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar başta Ayasofya olmak üzere selâtin camileri olarak adlandırılan Beyazıt, Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Eyüp Sultan gibi camilerde cuma namazı kılardı. 18. yüzyıl sonlarından itibaren ise diğer camilere de gitmeye başladılar (İpşirli, 1993). 19. yüzyılda bu merasim, törensel bir niteliğe büründü. Anılan yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Avrupa'da kaleme alınan ve turistlerin yoğun ilgi gösterdiği gezi rehberlerinde cuma selamlığı ile ilgili daha da ayrıntılı bilgiler vermeye başlandı. Buna göre Sultan, her cuma resmî olarak camilerden birine gider, bürokrasinin ileri gelenleri ve bir grup asker de bu törene katılırdı. Seçilen cami sabahın erken saatlerinde bilinirdi. Alay, görkemli ve üniformalı olarak hazır bulunurdu. Bu manzara turistler tarafından muhteşem olarak nitelendirilmekteydi (Handbook 1871).

Selamlık merasimi, Sultan II. Abdülhamid döneminde daha farklı bir törensel ve turistik anlam kazandı. Padişah idare merkezine çevirdiği Yıldız Sarayından nadiren çıkardı. Buna karşılık ahali ile daha çok semboller aracılığıyla ilişki kurmayı tercih ederdi. Bu anlamda Yıldız Sarayına çok yakın olmasına karşılık Yıldız Camiinde cuma namazı vesilesiyle gerçekleştirilen merasim alayına özel önem verilirdi (Deringil 2017).

Osmanlı başkentine gelen Avrupalıların eserlerinde genellikle yer verilen cuma selamlığı, dinî bayramlarda yapılan alaylara benzerken, II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde etkileyici birer güç gösterisi ve resmigeçit haline geldi. Yani 19. yüzyılda "Avrupaî bir protokol havasına bürünen" selamlık, Sultan II. Abdülhamid'le beraber "bir devlet merasimi olarak algılanmaya" başladı. II. Abdülhamid, cuma selamlığını yerli veya ya-

bancı seyircilere iktidarı hakkında mesaj vermek amacıyla kullanmaktaydı. Keza cuma selamlığından bahseden hatıratların II. Abdülhamid'in şahsî kütüphanesi olan Yıldız Sarayı Kütüphanesinde mevcudiyeti padişahın, yabancıların merasime dair yazdıklarının farkında olduğunu göstermekteydi (Karateke 2004; Çelik 2019). Böylece cuma selamlığı, merak edilen bir padişah olan Sultan II. Abdülhamid'i turistik bir imge haline dönüştürmüş oluyordu (Çelik 2023). Aynı zamanda cuma selamlığı da bir turizm destinasyonu haline geliyordu.

20. yüzyılın başında yayımlanan gezi rehberlerinde de cuma selamlığı ile ilgili bilgi verilmekteydi. Her cuma Sultan, ileri gelenler ve bir grup askerin katıldığı resmî törenle bir camiye giderdi. Bu törene Selamlık denilmekteydi. Seçilen cami sabah 10.00 civarında bilinir ve padişah yaklaşık 12.00'de bizzat ortaya çıkardı. Caminin önündeki meydan askerlerle çevrilir, donanma, subaylar, yüksek mahkeme, sivil ve dinî yetkililerin giydiği üniforma ve kostümlerin çeşitliliğiyle parlak bir etki yaratılırdı. Seçilen cami genellikle Yıldız Köşkü'nün yakınındaki Hamidiye Camii idi. Burada her zaman büyük bir kalabalık vardı. Ancak bir elçilikten kart veya izin alan ziyaretçiler genellikle caminin karşısındaki bir köşkün pencerelelerinden alayı izlemek için iyi bir konum elde edebilirlerdi. Eskiden alay, denizyoluyla giderdi ve bu durum da güzel bir manzara oluştururdu. Sultanın, kış tarafında bir gölgelik altında oturduğu kayığı 100 ft. (yaklaşık 30 m.) uzunluğunda, beyaz ve altın renginde olup zarif bir formdaydı. Kayık, yirmi altı kürekçi ve seçkin görevlilerle suyun içinde adeta uçmaktaydı. Maiyeti ve paşaları diğer kayıklarla onu takip etmekteydi. Tören başlar başlamaz gemilerden ve bataryalardan selamlama atışları yapıldığı turistlerin dikkatinden kaçmıyordu (Handbook 1900-1907).

Cuma selamlığına katılan turistlerin muhtemelen güvenlik endişesi sebebiyle dürbün kullanmasına ve fotoğraf çekmesine izin verilmekteydi. Bu anlamda 1892'de selamlık törenine katılmak üzere izin alan Amerikalı turistlerin gizlice fotoğraf çekmesinin önüne geçmek amacıyla fotoğraf makinelerinin ve çantalarının arabada bırakılması istenmişti. Padişahı dürbünle

izlemek yasak olduğu için turistler dürbünlerini otelde bırakmaktaydı (Forlar Yazıcı 2022).

Cuma Selamlığından İzlenimler

Seyyahlar, Osmanlı ülkesine dair anlatılar sundukları seyahatnamelerinde cuma selamlığına ayrı bir önem atfetmişlerdir. Bu anlamda 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bulunan Dorina Neave (1978), Sultan II. Abdülhamid'in selamlık merasimini ayrıntısıyla resmetmiştir. Neave, Yıldız Köşkü yakınında Yıldız Hamidiye Camiinde yapılan merasimde padişahın camiye gideceği yolun iki tarafına askerlerin yerleştiğini, piyadelerin kırmızı kenarlı mavi üniforma, zühafların ise siyah kenarlı beyaz üniforma giydiklerini ve muslinden sarık taktıklarını, denizcilerin bellerinde balta bulduğunu ve halifelik bayrağı taşıdıklarını bildirmektedir. Bu siyah bayrağın üzerine gümüşle Kuran-ı Kerim'den ayetler işlenmiş, mecidiye nişanı ile de süslenmiştir. Ayrıca Neave, bayrak direğinin ucundaki parlak yıldızdan nişanın kırmızı ve yeşil kurdelelerinin sarktığını, Padişahın Arnavut muhafız kıtasının da siyah kenarlı beyaz üniforma giydiklerini, ke-

merlerinde kamalar, tabancalar ayrıca bir mavzer tüfeği taşıdıklarını tasvir etmektedir. Neave, askerin "kaz adımı" yürüyüşünü Alman subaylar tarafından yetiştirilmelerine bağlamaktadır. Neave izlenimlerine şu şekilde devam etmektedir; geçiş sırasında hafif operalardan seçmeler çalan bandonun müziğine uyarak gelen muhteşem görünüşlü ve mızraklı süvariler yabancı misafirlerin oturduğu terasın altında yerlerini aldılar. Onların önünde zühaf üniformalı ve yeşil sarıklı Araplar bulunuyordu. Askerler tamamen yerlerine geçtikleri zaman hanedan mensupları erkekler geldiler ve kumandanı oldukları birliklerin yanlarında yerlerini aldılar. Yüzleri pudra ile kaplıydı. Yanaklarına allık sürülmüştü. Bundan sonra saray hanımları kapalı arabalar içinde geldiler. Güzel kadınlardı, saçları elmaslarla süslenmişti. Eldivenlerinin üstüne giydikleri kıymetli yüzükleri vardı. Uzun siyah ceket giyen ve arabaların yanında yürüyen harem ağaları tarafından korunuyorlardı.

Kadınlar camiye giremedikleri için arabaları avluya alındı. Bundan sonra iki sıra halinde paşalar, amiraller, nazırlar geldiler. Büyük ünifor-

Foto-1 Sultan II. Abdülhamid'in Cuma Selamlığı İçin Yıldız Camii'ne Gidişi (İpşirli, 2015, 403).

ma veya merasim elbisesi giyen bu kişiler caminin merdiveninin üzerinde yerlerini aldılar. Öğlene doğru padişahın gelmekte olduğu ilan edildi ve çeşitli unvanları söylendi. Hamidiye Marşı çalarken gelen araba yaldızlı dört muhteşem at tarafından çekiliyordu. Arabacı ve seyis kırmızı ve yaldızlı üniforma içinde idiler. Sultan II. Abdülhamid onu eğilerek selamlayan yabancılarda hayal kırıklığı yaratmıştı. Çünkü "ihtiyar, ufak tefek, esmer, uzun burunlu, boyalı sakallı" bir kimse idi. Elçileri beyaz eldivenli eliyle selamladı.

Sultan II. Abdülhamid'in yüzü kederli ve yorgun görünüyordu. Giyinişi son derece sade idi. Siyah bir palto ve kırmızı bir fes giyiyor, hiçbir nişan taşıymıyordu. Araba ilerlerken askerler "padişahımız çok yaşa" diye haykırıyorlardı. Caminin merdiveninden çıkarken "hatırla ki senden büyük Allah var" nidaları duyuldu. Padişah camiye girerken mollalar yerlere kapanıyorlardı. Padişahın arkasından hanedan mensupları erkekler, paşalar, saraylılar geliyordu. Bunların arkasında padişahın namaz seccadesi sericisi, nargile taşıyıcısı, katibi, kahvecisi ve başhekimi bulunuyordu. Padişahın namazda bulunduğu yirmi dakika kadar ortalıkta sessizlik hakimdi.

Namazın ardında Padişahın Çerkez yaveri, yabancı misafirlerin selamlarını padişaha ilettiler. Bunun ardından hafif yiyecek ve içecekler ve padişah için özel yetiştirilmiş tütünden yapılmış sigaralar ikram edildi. Bu sırada saray hanımlarının arabaları dilenciler ve ellerinde dilekçe taşıyan kimseler tarafından çevrilmişti. Harem ağaları bunlara engel olmuyorlardı. Padişah camiden çıktığı zaman iki atın çektiği bir faytona bindi ve arabayı kendisi kullanarak saraya doğru uzaklaştı. Bu sırada merasim birden bozuldu. Paşalar ve amiraller araba içindeki padişaha yetişmek için koşulsun da yetişemeyerek dönmeye başladılar. Yabancı misafirler de bu merasimden ziyadesiyle etkilendiler (Neave 1978).

SONUÇ

Çalışmanın amacı Osmanlı arşiv belgeleri ve seyahatnameler ışığında turistlerin cuma selamlığını izlemek amacıyla yürütülen izin süreçlerini ve törenle ilgili izlenimlerini irdelemek olarak tanımlanmış idi. İlk olarak 1863'te organize tu-

rist kafilesinin geldiği Osmanlı ülkesine, bu tarihten itibaren inanç, kültür ve arkeoloji turizmi kapsamında organize grup turları düzenlenmeye başlandı. Avrupalı turistlerin ilgisini çeken şehirlerin başında İstanbul gelmekteydi. Özellikle tarihi yarımada en popüler yerdi. Bununla birlikte padişahın bizzat kendisini kısa bir süre de olsa yakından görme imkanı sağlayan cuma selamlığı turistler için son derece ilgi çekici bir tören/aktivite idi. Bu hedeflerini gerçekleştirmek isteyen turistler için genellikle cuma selamlıkları kaçırılmaz bir fırsat sunmaktaydı.

Kimi kaynaklarda cuma selamlığı daha ayrıntılı anlatılırken bazı kaynaklar daha ziyade sultanın fiziksel özelliklerini ön plana çıkarmıştı. Turistlerin padişahların camiye gidiş gelişini izleyebilmeleri için cuma günü şehirde olmaları ve elçilikleri tarafından sarayın onayına sunulmaları gerekliydi. İzleyici sayısı sınırlı olduğu için bu törene katılabilmek önemli bir ayrıcalıktı. Diğer yandan ABD'li turistler örneğinde olduğu gibi cuma selamlığını izlemeye gelenlere izin verilmesi veya verilmemesi diplomatik ve siyasi ilişkilerin düzeyine bağlı olarak bir mesaj verme aracı olarak da kullanılabilirdi. Her şeye rağmen cuma selamlığını ve padişahı gören turistler, cuma selamlığının kendi ülkelerinde ilgi çekici bir turizm destinasyonu olarak algılanmasına ve tur rehber kitaplarında yer almasına katkı sağladılar.

Sonuç olarak cuma selamlığının, Osmanlı Devleti'nde padişahın, bürokrasinin ve teşrifatın ihtişamını dünyaya göstermek amaçlı bir propaganda aracı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu tören, turistlerin dikkatini ve ilgisini çekerken aynı zamanda güçlü Osmanlı imajına pozitif katkı da sağlamaktaydı.

KAYNAKÇA

- Ahmed Lütfi Efendi, (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi. V. Cilt*, (trans. Y. Demirel), İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları.
- Altıntaş, A. ve Kurnaz Şahin, F. (2007). Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42): 9-36.
- Arslan, N. (1992). *Graviür ve Seyahatnamelerde Anıtsal Yapılarıyla İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Başkan, S. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Beydilli, K. (2014). İmparatorluğun Son Yüzyılında İstanbul. II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014, (Editörler: F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan) İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayını.
- Chishull, E. D. (1993). *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş 12 Eylül 1698-10 Şubat 1702*. (Çevirmen: B. Orhan), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde Hususi (İ.HUS.), 36/89, 001, H-29-10-1312/25 Nisan 1895; İ.HUS., 128/14, H-04-02-1323/10 Nisan 1905.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 108/29, H-23-11-1304/13 Ağustos 1887.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 38/24, 001, H-02-02-1319/21 Mayıs 1901; Y.PRK.EŞA., 6/71, (3 Ramazan 1304/26 Mayıs 1887).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.), 5/61, 001, H-10-05-1316/26 Eylül 1898.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.), 25/91, 001, H-29-02-1318/28 Haziran 1900.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 2190/164177, 001, 002; BEO, 2547/191023, H-06-02-1323/12 Nisan 1905.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası (HR.TH.), 317/68, 11 Nisan 1905.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS. MA.e), 375/25, H-21-11-1318/12 Mart 1901.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 173/154, 12 Şevval 1315/5 Mart 1898.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C.HR.), 1338, 2200, 2484, 2563, 2694, 3304, 3305, 3472, 3474, 3617, 3618, 4354, 4745, 5063, 5207, 5267, 5288, 5637, 5724, 5742, 5756, 5998, 5999, 6639, 6701, 6714, 6715, 6718, 6730, 7327, 7837, 8422, 8530.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çadırcı, M. (1993). *Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürür ve Pasaport Nizâmnameleri, Belgeler*, XV (19): 169-185.
- Çelik, E. (2019). Osmanlı'nın Ecnebi Misafirleri: Seyyah-Turist, Güzergâh ve Devlet (1863-1914) (*Basılmamış Doktora Tezi*). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Çelik, E. (2020). Osmanlı Topraklarına Yeni Bir Gezi Türü: 19. ve 20. Yüzyılda Cruise Gezileri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 16 (32): 399-430.
- Çelik, E. (2023). Acentayı Takip Etmek: 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'da Paket Turlar, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34 (3): 71-79.
- Davis, E. J. (1879). *Life in Asiatic Turkey. a Journal of Travel in Cilicia (Pedia and Trachoea), Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, Londra: Edward Stanford Yayınları.
- Deringil, S. (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (Çevirmen: G. Çağalı Güven) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deringil, S. (2017). *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, C. (2021). Sultan ve Foucault: II. Abdülhamid Döneminde Cuma Selamlığı, Arz-ı Hâller ve İktidarın Mikrofiziğinde "Güç Aşındırmaları" (1876-1908), *Universal Journal of History and Culture*, 3 (1): 1-18.
- Fellows, C. (1852). *Travels and Researches in Asia Minor More Particularly in The Province of Lycia*. London: John Murray Yayınları.
- Forlar Yazıcı, Ö. (2022). Osmanlı İmparatorluğu'nda Turizm (1850-1923) (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Güleryüz, U. (2021). Türkiye'de Turizmin Tarihsel Gelişimi (*Basılmamış Doktora Tezi*). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı.
- Güngör, B. (2021). Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (60): 79-102.
- Handbook (1871). *Handbook for Travellers in Constantinople, the Bosphorus, Dardanelles, Brousa, and Plain of Troy, with General Hints for Travellers in Turkey*. Londra: John Murray Yayınları.
- Handbook (1900-1907). *Handbook For Travellers in Constantinople, Brusa. and the Troad, with Maps and Plans*. Londra: John Murray, Albemarle Street. 1900. With Index and Directory for 1907.
- İnalçık, H. (1988). "Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar". *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, 33-54.
- İpşirli, M. (1991). "Osmanlılarda Cuma Selamlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)". *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Ayrı Basım, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 459-471.
- İpşirli, M. (1993). *Cuma Selamlığı*. İslâm Ansiklopedisi, 8. Cilt, İstanbul: TDV Yayını, 90-92.
- İpşirli, M. (2015). *Cuma Selamlığı. Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 3. Cilt, İstanbul: 396-403 (<https://istanbultarihi.ist/90-cuma-selamligi>), (Erişim Tarihi: 09.05.2025).
- Karateke, H. T. (2004). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kütükoğlu, M. S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*. 1. Cilt, Ankara: TKAE Yayınları.

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Turizm Destinasyonu Olarak Cuma Selamlığı

- Madden, R. R. (1829). *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826, and 1827*. Londra: Henry Colburn Yayınları.
- Neave, D. L. D. (1978). *Eski İstanbul'da Hayat. (Çevirmen: O. Öndeş*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Özbek, N. (2004). *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Raczynski, E. (1980). *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Schiffer, R. (1982). *Turkey Romanticized Images of the Turk in Early 19th Century English Travel Literature with an Anthology of Texts*. Bochum: Materialia Turcica. Beiheft 5, Studienverlag Dr. N. Brockmeyer Yayınları.
- Sezer, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzlenleri (18-19.Yüzyıl), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXI (33): 105-125.
- Slade, A. (1945). *Sir Adolphus Slade'in (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması İle Yaptığı "Karadeniz" Seferi*. (çev. A. R. Seyfioğlu), Genelkurmay IX. Şube Yayınları.
- Spry, W. J. J. (1895). *Life of the Bosphorus Doings in the City of the Sultan Turkey Past and Present*. Londra: H. S. Nichols Yayınları.
- Şahin, G. (2017). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Şahin, G. (2020). XIX. Yüzyılda İngiliz Gezginlerin Kaleminden Osmanlı Yöneticileri ve Yönetim Sistemi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 69-91.
- Tozduman Terzi, A. (2013). "Sultan Abdülaziz'in Kılıç Kuşanma Merasimi", *Osmanlı'nın İzinde Prof Dr Mehmet İpşirli Armağanı*, C. II, (Edt. F. Emecen, İ. Keskin, A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul: Timaş Yayınları, 465-484.
- Wittman, W. (1803). *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert Into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801 in Company with Turkish Army, and The British Military Mission*. Londra: Richard Philips Yayınları.
- Yüksel, A. (2012). II. Abdülhamid Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (5): 413-433.

Gürsoy ŞAHİN

İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmeliği Bölümünden mezun oldu (1994). Yüksek lisans derecesini Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalından (2001), doktora derecesini ise Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalından aldı (2005). Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde çalışmaya başladı (1998). Doçentlik unvanını Yeni ve Yakınçağ Tarihi alanında aldı (2011). Profesörlüğe Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde yükseltildi (2018). Halen Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır. Temel çalışma alanları Yakınçağ Osmanlı Tarihi ve Avrupa Tarihi'dir.